

Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2019

En uventet sidegevinst

Jagt og ritualer ved Søborg Sø for 10.500 år siden

AF CLAUDIO CASATI

Fund fra den tidlige del af Danmarks jægerstenalder er yderst sjældne. Da museets arkæologer i 2017 stødte på et righoldigt materiale fra tidlig maglemosekultur (9.000-6.400 f.Kr.) ved Fredbogård på bredden af den nu tørlagte Søborg Sø, var glæden derfor stor. Fundet var ovenikøbet en sidegevinst i forbindelse med en udgravning af et fund fra en helt anden tid – et lille våbendepot fra tidlig middelalder (se denne årbogs side 67). Sten-

alderfundet består af bopladsaffald i form af flint og dyreknoget. Der er bevaret knogler fra mange forskellige vilde dyr, så fundet supplerer vores viden om datidens subsistensøkonomi, klima og miljø. I fundmaterialet er der tilmed spor efter offertraditioner. To gange har stenalderjægerne ofret dyr og knogler i den forhistoriske sø. Først blev der ofret elgknogler og benredskaber, og senere blev to unge urokser lagt i søen.

Uroksekranierne som de fremstod under udgravningen i 2017. Bemærk de to underkæbedele som ligger i det øverste højre hjørne. Jordbundens røde farve skyldes naturlige jernudfældninger.

Lystertanden som blev fundet i 2017. Vist i naturlig størrelse.

Da vi gjorde det overraskende stenalderfund i 2017 var der hverken tid eller økonomi til at undersøge det nærmere. Udgravningsfeltet blev derfor dækket til igen med håbet om, at vi fik mulighed for at vende tilbage på et senere tidspunkt for at foretage en egentlig udgravning. At der var tale om et ganske usædvanligt fund stod dog klart med det samme, da der ud over flintmaterialet også var mange velbevarede dyrekogler. De mest bemærkelsesværdige kogler, som fremkom på den gamle søbund, var to store kranier, flere kæbedele og enkelte lemmekogler, som så ud til at stamme fra små køer.

Oppe på den daværende søbred blev der fundet en elgkæbe med klare snitmærker, et tegn på slagting, og en lemmekogle med kraftige hugspor. Her blev der også fundet en meget fin og velbevaret lystertand – en benspids med en enkelt række modhager – som kan dateres til en tidlig del af jægerstenalderen. Det er meget usædvanligt at finde

sådanne benredskaber. Nogle få meter længere mod øst, ude i søbassinet, blev der fundet en tilspidset hjortetak, der må opfattes som en form for redskab. Lokalteter med bevarede benredskaber og andre fund af organisk materiale er ekstremt sjældne, hvorfor vi brændte for at komme at komme tilbage til stedet for at foretage en egentlig udgravning. Slots- og Kulturstyrelsen vurderede ligeledes, at der var tale om et ekstraordinært fund, hvorfor den støttede en ny undersøgelse økonomisk.

Udgravningen

Allerede ved udgravningen i 2017 diskuterede vi, om kranierne stammede fra køer, der var gravet ned i nyere tid, eller om de kunne høre til en tidligere hændelse i oldtiden, sådan som de fundne oldsager pegede på. Umiddelbart forekom det mest sandsynligt, at kranierne hørte til køer, som man havde skilt sig af med i nyere tid, måske på

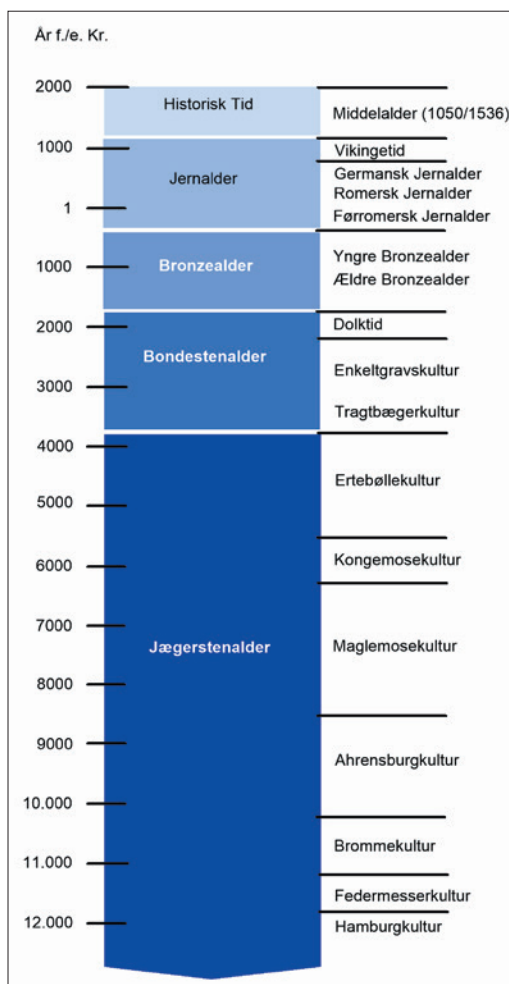

Udgravningsfeltet under afremning af overjord, set fra vest ud over Søborg Sø som anes i baggrunden.

grund af sygdom. Det skyldtes både, at kranierne blev fundet kun en halv meter under græsoverfladen, og at knoglerne var så velbevarede. Stor var overraskelsen, og ikke mindst glæden, da de zoologiske undersøgelser på Statens Naturhistoriske Museum i kombination med kulstof 14-dateringer viste, at der var tale om to unge urokser, ca. to-tre år gamle, som levede i området ved Søborg Sø for ca. 10.500 år siden.

Dengang var gennemsnitstemperaturen en til to grader koldere end i dag. Klimaperioden kaldes for *præboreal tid*, som varede fra ca. 9.300 f.Kr., hvor isen for alvor havde sluppet sit tag i Danmark, til ca. 7.900 f.Kr. Navnet præboreal betyder forløberen for den kommende periode med tørt og lunt, borealt klima. Landskabet var præget af store søer og mange vandrige åer og floder. Vegetationen var domineret af en sammenhængende, lysåben skov med dunbirk, bævreasp og røn. Skovfyrrer indvandrede omtrent på dette tidspunkt, og derfor bliver perioden også kaldt *birke-fyrretiden*. Faunaen undergik ligeledes store forandringer. Den tidligere tundras steppedyr blev gradvist afløst af skovens dyr. Især elge og urokser har haft optimale levevilkår i den nye, åbne skov. Elgen foretrak de fugtige og sumpede områder, hvor den kunne finde føde i form af græs, urter og vandplanter, og urokserne tog for sig af skovbundens rigelige mængder af græs samt blade og kviste fra træerne.

Dateringerne af uroksekranierne passede som

Oldtidens kronologi. Bemærk hvor stor en del af vores fortid, jægerstenalderen udgør.

fod i huse med fundets karakteristiske flint- og benredskaber, og det var dermed klart for os, at vi stod med et virkeligt enestående fund, der skulle undersøges nærmere. I samarbejde med forvalteren af

Den tilspidsede tak som fremkom i 2017. Stykket er ca. 24 cm langt.

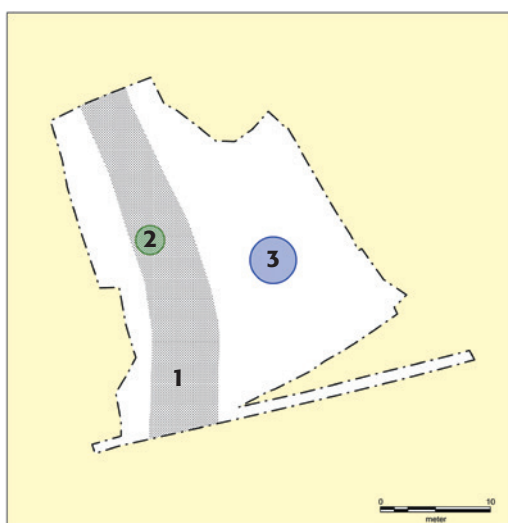
Feltet under afrømning. Med de rød/hvide landmålerstokke er fundene fra 2017 markeret. Til højre er kilden, hvor elgkæben og lystertanden blev fundet. Til venstre ses, hvor den tilspidsede tak blev fundet og umiddelbart bag denne ses stokken, som markerer stedet for uroksefundet. Søbreden fremstår som det grålige lag til højre og den fossile sæbund som det brun/orange vandrette lag.

området blev det besluttet at starte de nye undersøgelser i midten af august 2018. Den meget varme og tørre sommer var en stor gevinst for undersøgelserne, da vi ikke skulle forholde os til indtrængende vand i udgravningsfeltet. Det faktum, at området normalt er ganske fugtigt, er ret vigtigt i

arkæologisk sammenhæng, for det har betydet, at der er gode bevaringsforhold for organiske materialer i form af træ og knogler.

Ved undersøgelsen i 2018 kunne vi opdele lokaliteten i tre områder. Et af områderne var den fossile søbred, hvor vi havde et rigt flint- og knoglemateriale, som fulgte det meste af bredden i udgravningsfeltet. Et andet område lå omkring en – nu rørlagt – kilde på søbredden, hvor der fremkom nogle særlige genstande, blandt andet elgkæben og lystertanden, som vi fandt i 2017. Endelig var der fundområdet ude i den fossile sø, hvor urokserne lå.

Udgravningsfeltet med de tre omtalte fokusområder.

1. Bredzone med fund
2. Elgdeponering
3. Uroksedeponering

Massevis af fund

Allerede i 2017 fandt vi, som nævnt, et rigt flintmateriale i form af flintaffald og karakteristiske redskaber. Det billede gentog sig ved undersøgelsen året efter, hvor der især på den tidligere søbred fremkom et stort flintmateriale. Blandt redskaberne ud-

gøres den største gruppe af afslag og flækker med retouche. Det vil sige, at flintstykket er bearbejdet på en eller flere af siderne, så kanten er blevet sløvet. Dette er sandsynligvis gjort for at man bedre kunne gribe om, eller hvile fingeren på stykket, uden at skære sig. Det er en kategori blandt redskaberne, som ikke umiddelbart falder inden for den normale klassifikation af flintredskaber. Der er dog ikke tvivl om, at de repræsenterer forskellige redskabstyper, såsom knive, skrabere, stikler (en slags høvl), og kombinationer heraf. Der er fundet tre kerneøkser af flint og en enkelt slagsten af kvartsit, mens mikrolitter (pilespidser), skrabere, stikler og knive er til stede med 7-8 stykker hver. Det fundbillede afspejler sandsynligvis, at der ikke er tale om en lokalitet med en specialiseret funktion som f.eks. en jagtstation, hvor der som oftest kun findes et begrænset redskabsinventar, men at der snarere er tale om en basisboplads, hvor der er foregået mange forskellige aktiviteter. Det er almindeligt at finde mange flintredskaber på de tidlige stenalderboplads. Derimod er det ret enestående, at der

ved udgravningen fremkom flere velbevarede redskaber lavet af knogle og tak. Faktisk blev en stor del af redskaberne fra jægerstenalderen fremstillet af organiske materialer, men da de sjældent er bevaret, finder vi dem ikke, og flintredskaberne kommer således til at dominere fundbilledet af stenalderens redskaber.

På den gamle søbred fandt vi mange hele og fragmenterede dyrekogler, som repræsenterer affald fra den boplads, vi endnu ikke har lokaliseret, men som sandsynligvis har ligget i nærheden. Knoglerne er i skrivende stund til analyse hos kvartærzoologerne på Statens Naturhistoriske Museum, og når resultaterne foreligger, bliver vi klogere på, hvad stenalderens jæger-samlere har nedlagt af både store og små dyr, og ikke mindst hvilke fisk de har fanget. Søen og området omkring den har været et stort, rigt spisekammer og dermed særdeles attraktivt for datidens jæger-samlere. De velbevarede knogler udviste stor artsvariation, både hvad angår jagtvildt og fisk. Det er ganske usædvanligt at finde velbevarede dyrekogler fra sen præboreal

Til venstre flækkeblok fundet i 2017, til højre et udvalg af flintflækker fundet i 2017. Vist i naturlig størrelse.

Marvspaltet over- og underkæbe samt fragment af lemme knogle fra elg. Til højre herfor ses en lystertand. Genstandene blev fundet ved kildevældet i 2018.

Detailfoto af lystertanden og den marvspaltede elgunderkæbe in situ.

og tidlig boreal tid med klare tegn på bearbejdning i form af snit- og skæremærker. Ligeså usædvanligt er forekomsten af egentlige benredskaber.

Allerede i 2017 blev der, som nævnt, fundet en lystertand og en tilspidset tak, og i 2018 fandt vi flere benredskaber, blandt andet en hel lystertand og seks fragmenter, alle på nær én fundet ved kildeudspringet. En enkelt, fragmenteret lystertand blev fundet i kulturlaget på kanten af bredden nogle få meter nord herfor. På bredden blev der også fundet et mellemstykke af tak syd for deponeringen af elgkæber. Der er skæremærker på en lang række knogler, tydeligst illustreret ved dybe furer skåret i en stor lemmeknogle, sandsynligvis med henblik på at udspalte knoglestykker til fabrikation af lystertænder. Disse knogler viser, at benredskaberne ikke er medbragt andetsteds fra, men er fremstillet på lokaliteten.

Til trods for at der fandtes knogler over et stort areal, er der alligevel to områder, som skiller sig ud: Området ude i den fossile sø, hvor uroksekranierne blev afdækket, og området omkring kildeudspringet på kanten af søbassinet. Fundene her fremstår på en måde, så de virker til at være deponeret fremfor bare at være smidt ud. Hvis det er rigtigt, må der ligge en bevidst tankerække og handling bag. Kan der være tale om en offerhandling?

Ritualer?

Den arkæologiske udgravning tog udgangspunkt i området, hvor de to uroksekranier blev fundet i 2017. Først og fremmest skulle vi finde ud af, om der var flere knogler, som kunne knyttes til de allerede udgravede. Glæden var stor, da der hurtigt blev fundet flere knogler omkring det sted, hvor kranierne lå, og der er ingen tvivl om, at disse knogler stammer fra de to urokser. Sedimenterne om-

ring knoglerne viste, at knoglerne var nedlagt på et tidspunkt, hvor der havde været åbent vand. Men kunne vi mon afklare, hvorfor urokserne lå her? Er de to små urokser endt i søen ved en ulykke? Var de gået igennem isen en vinter og druknet? Eller var der tale om slagteaffald, som man havde smidt ud eller brugt som madding i forbindelse med fiskeri? Eller var knoglerne resultatet af en rituel handling i form af en bevidst deponering af uroksedele? Udgravningsresultaterne tyder på, at der var tale om det sidste.

Knoglerne lå ikke anatomisk korrekt, og det så ikke ud til, at det skyldtes en senere forstyrrelse. Derfor er okserne ikke endt i søen i hel tilstand. Et andet argument for, at der ikke er tale om en ulykke, er, at flere af de store lemmeknogler er bevidst spaltede og slået itu, for at jægerne kunne komme ind til den nærende og velsmagende knoglemarv. Til gengæld lå knoglerne på en systematisk måde. Der var for eksempel to skulderblade, som lå pænt ved siden af hinanden, lige op ad to underkæber, hvorpå der er placeret et stort ribben. Umiddelbart oven for dette lå en større del af en rygsøjle. De

Kraftig, spaltet lemmeknogle med tydelige furer efter bearbejdning. Knoglen er vist fra to sider.

Detailfoto af urokseknoglerne. I baggrunden ses en del af rygsøjlen og i forgrunden ses de to skulderblade flankeret af en marvspaltet lemmeknogle, to underkæber samt et større ribben, som ligger hen over disse.

iaagttagelser tyder på, at knoglerne må være deponeret i søen som en samlet handling. Muligvis var knoglerne pakket ind i et skind og sænket ned på søbunden som en samlet bylt. Fundet af knoglerne og kranierne skal nok tolkes som sporene af et animistisk ritual ved bredden af den gamle sø. Der kendes etnografiske paralleller fra Lapland og Sibirien, hvor man på den måde giver knoglerne tilbage til naturen, så dyret kan genopstå og indgå i en cyklus med naturen.¹

En sådan offerhandling med urokseknogler er, så vidt vides, ikke tidligere påvist i Danmark, og det er med til at gøre lokaliteten ved Fredbogård til noget ganske unikt. Knoglekoncentrationen fremstår til gengæld som et fjernt ekko af en deponeringspraksis, som man har brugt i århundrederne før. Det drejer sig om deponeringer af elge, som tidligere er

fundet i Danmark og det sydlige Sverige. Der kendes til elgdeponeringer fra starten af den præboreale periode og i de følgende århundreder. De mest kendte fund er fra Lundby Mose på Sydsjælland, Skottemarke på Lolland og Favrbø øst for Kalundborg.² De er alle ældre end vores uroksedeponering.

Der er muligvis også sket en elgdeponering ved Fredbogård. På søbredden var, som nævnt, et stadig aktivt kildevæld, hvor vi 2017 fandt en marvspaltet elgoverkæbe med klare slagtemærker samt en lystertand. I 2018 viste det sig, at det ikke var et tilfælde, at elgkæben og lystertanden lå netop her. Der dukkede endnu en elgoverkæbe op, ligesom der fremkom adskillige lystertænder og andre knogler, sandsynligvis fra elg. De var alle placeret inden for et lille område på cirka en meter i diame-

Uroksedeponeringen under udgravning i 2018.

ter, umiddelbart op ad kildens udspring. Det er fristende at tolke fundene som en del af en samlet offerhandling. Kildeofferet lå i et lag, der er ældre end det lag, uroksedeponeringen er fundet i. En kulstof 14-datering viser, at elgkæben er ca. 11.100-11.300 år gammel og dermed 800 år ældre end urokserne. Under udgravningen blev der i dette lag, fundet flere større knogler, blandt andet et ituslået skulderblad og en del af skovlen fra elgens gevir.

En umiddelbar parallel til knoglefundene fra Fredbogård er, som nævnt, fundene af de præboreale knogledeponeringer ved Lundby, Skottemarke og Favrbø. Her er der sandsynligvis tale om rituelle deponeringer affødt af jagt ritualer, som ses repræsenteret blandt en stor del af Europas jæger-samler kulturer.³ Dateringen af elgkæben fra Fredbogård placerer den samtidig med nogle af

elgdeponeringerne ved Lundby.⁴ Hvorvidt denne elgkæbe indgår som en del af det fænomen, der beskrives som "deponeringer af enkelte elgkæber", er et af de spørgsmål, som bør afklares ved de videre analyser. Der er stadig den mulighed, at der kan være flere knogler, der kan knyttes til denne deponering, men som senere er omlejret i området omkring fundstedet. Fra Museum Nordsjællands ansvarsområde kendes til en parallel fra Strødam Mose, hvor der i 1996 blev fundet en marvspaltet elgkæbe i forbindelse med etablering af en ny sø. Her blev der ligeledes lokaliseret flintredskaber fra ældre maglemosetid, men der blev ikke foretaget egentlige udgravninger. Det er et åbent spørgsmål, om der er tale om en deponering eller almindeligt bopladsaffald.

Udgravningen ved Fredbogård har vist, at beva-

ringsforholdene langs Søborg Sø er uovertrufne og potentielt indeholder et materiale af enestående forskningsmæssig værdi. Men lokaliteterne langs søbredden står over for et par umiddelbare trusler. Ved Fredbogård var det meget overraskende, at de præboreale fund lå kun 40-50 cm under overfladen. Dermed er der overhængende fare for, at gamle bopladser på søens bredder kan blive ødelagt af moderne dyrkning. Samtidig kan den planlagte genetablering af Søborg Sø medføre en øget erosion af søbredden, som kan nedbryde eventuelle bopladser. Derfor bør der iværksættes systematiske forundersøgelser, som kan lokalisere nye lokaliteter og vurdere deres arkæologiske værdi.

Litteraturliste

- Møhl, U. 1980: Elsdyrskelletterne fra Skottemarke og Favrbø. Skik og brug ved borealtidens jægere. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1978*, Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, København, s. 5-32.
- Hansen, K. Møller 2003: *Pre-Boreal elk bones from Lundby Mose*. I: Larsson, L., H. Kindgren, K. Knutsson, D. Loeffler & A. Åkerlund (red): *Mesolithic on the move*, s. 521-526. Oxford Books, Oxford 2003.
- Pedersen, K. Buck og E. Brinch Petersen 2017: *Bringing Home the Elk: Preboreal Elk Deposits from Southern Scandinavia*. I: Sørensen, M. & Pedersen, K.B. 2017, *Problems in Palaeolithic and Mesolithic research*. Arkæologiske Studier, bind 12, Arkæologiske Studier Volume 12, Københavns Universitet, København 2017.
- Sørensen, M. 2006: *Teknologiske traditioner i Maglemosekulturen. En diakron analyse af maglemosekulturens flækkeindustri*. I: Eriksen, B.V. (red.): *Stenalderstudier. Tidligt mesolitisk jægere og samlere i Sydskandinavien*. Jysk Arkæologisk Selskab, Århus 2006, s. 19-77.

Noter

1. Møhl 1980, Pedersen og Petersen 2017.
2. Møhl 1980, Hansen 2003, Pedersen og Petersen 2017.
3. Pedersen og Petersen 2017, s. 237-256.
4. Pedersen og Petersen 2017, s. 246.